

Jineteras, pingueros en turipepes: Prostitutie en sekstoerisme in Cuba, vroeger en nu

Jasper Rommel

*Just a few prostitutes in a country that had none before
have created quite a scandal*

Aleida Guevara¹ (in: Wonders en Michalowski 2001, 559)

Abstract – Since the 1990s, Cuba is one of the destinations for sun, sea and sex: three keywords that the phenomenon of sex tourism can summarize (Cabezas 2004, 990). Is the current Havana going back to the good old days, as the pleasure center of the Caribbean that it was before the revolution? In this article we look at the similarities and differences between sex tourism in Cuba today and sex tourism before the Cuban revolution. We also discuss the response of the Government to the phenomenon. Finally, we try to explain this/boom/ in prostitution after fifty years of socialism and what it means for the theoretical background on socialism and prostitution formulated by Marx, Engels and Kollontai.

Kolonisatie – *periodo especial*

Prostitutie wordt weleens het oudste beroep ter wereld genoemd. Over de periode voor de kolonisatie weten we heel weinig, maar in elk geval is prostitutie in Cuba minstens even oud als de kolonisatie. Op gans het continent was seksuele uitbuiting van vrouwen ingebed in de politieke en economische structuren van de kolonisatie. Het *trafficken* en in bordelen tewerkstellen van vrouwelijke slaven (of hun nakomelingen) was een normaal fenomeen. Om het iets plastischer uit te drukken: “Sexual conquest and exploitation were of paramount importance to the European colonizers, who raped and looted their way through the Americas” (Cabezas 2004, 987). Een leuke anekdote is dat de Spaanse kolonisator in de

1. Dochter van Ernesto ‘Che’ Guevara.

achttiende eeuw een kapitein naar Cuba stuurde om een keten van bordelen te sluiten, uitgebaat door... de lokale clerus. Het was echter datzelfde katholicisme, dat mannen en vrouwen in het openbare leven zoveel mogelijk gescheiden hield, waardoor bordelen zowat de enige plaats waren waar men openlijk met elkaar kon omgaan (Fusco 1997, 54).

De eerste reglementering van prostitutie kwam er in de zeventiende eeuw, omwille van de volksgezondheid. In deze *Reglamentación* zaten onderliggende morele principes vervat, die de lichamen van sekswerkers afschilderden als slecht of deviant en de traditionele eercultuur bevestigden. Alle uitingen van vrouwelijke seksualiteit die niet op voortplanting gericht waren, werden gezien als 'pathologisch afwijkend' en als een gevaar voor geslachtsziektes. Met andere woorden: niet alleen prostituees werden gevisieerd. Bovendien zat er een raciaal aspect aan de vervolging van prostituees: men richtte zich vooral op zwarte vrouwen. Men richtte *Casas de Recogidas* op, waar men vrouwen opsloot en aan heropvoeding deed. De hoofdreden om prostituees te isoleren in *casa-carceles* – zoals deze ook genoemd werden – was opnieuw de volksgezondheid: men beschouwde prostitutie als de grootste oorzaak van seksueel overdraagbare aandoeningen bij mannen (Garcia 2010, 173-176).

Na de onafhankelijkheid veranderde er niet veel. De nieuwe Comisión de Servicio Higiene de Cuba baseerde haar aanpak van prostitutie op de oude *Reglamentación*, "to prevent attacks on public morality and guarantee collective health" (Garcia 2010, 176). Nu werden echter ook gedoogzones toegelaten in de stad, waar geregistreerde prostituees konden werken. Om hun registratie te behouden dienden ze gezondheidscontroles te ondergaan en bij ziekte werden ze opgenomen in het hospitaal. Vrouwen die zich buiten de gedoogzones en/of zonder registratie prostitueerden werden vervolgd door een speciaal opgericht politiekorps dat boetes kon opleggen (Garcia 2010, 176).

Tijdens de jaren 1940 groeide Cuba uit tot het bordeel van de Caraïben. Enerzijds was er de opmars van het toerisme, anderzijds waren de hotels en casino's in handen van de Amerikaanse maffia waardoor Cuba al gauw dé vakantiebestemming werd van mannen uit de Verenigde Staten op zoek naar drank, goktafels en seks (Fusco 1997, 54). Aan de vooravond van de revolutie werd het aantal sekswerkers geschat op 100 000, op een totale bevolking van zes miljoen. Vijfennegentig procent van deze vrouwen kwam van oorsprong uit het platteland (Garcia 2010, 176). Heel wat jonge plattelandsmeisjes weken uit naar Havana op zoek naar werk, maar konden doorgaans enkel in de prostitutie terecht (Trumbull 2001, 357).

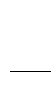
Toch was het niet enkel het toerisme een oorzaak van prostitutie. Het grootste klantenbestand bestond uit Cubaanse mannen zelf, van wie het in de machistische Cubaanse maatschappij aanvaard werd dat ze een natuurlijke honger naar seks

hadden.² Soms werden puberjongens door hun vaders meegenomen naar bordelen om hen in te weiden in de ‘mysterie van seks’. Ook op het platteland was er een aanbod, vooral tijdens de suikeroogst, wanneer heel wat landarbeiders en boeren geconcentreerd zaten in kleine dorpjes (Trumbull 2001, 358). Ook de politieke en economische elite in de Batistaperiode maakte graag gebruik van de faciliteiten die sekswerkers boden (Fusco 1997, 54).

Eén van de doelstellingen van de nieuwe overheid in 1959, was de uitroeiing van prostitutie, dat gezien werd als een smet op het land. Prostituees werden gezien als slachtoffers die hun menselijke waardigheid dienden terug te krijgen (Garcia 2010, 176). In de eerste plaats werden jobs en opleidingen gecreëerd voor vrouwen in het algemeen. Net als bij de dienstbodes, hoopte men de prostituees om te scholen in een ander beroep. Toch werd er geen campagne gelanceerd tegen prostituees zelf, het was een campagne tegen het fenomeen prostitutie. Veel jonge vrouwen die voor de revolutie weinig tot geen andere mogelijkheden hadden dan de prostitutie grepen nu vrijwillig deze nieuwe kansen (Valle 2008, 105). De niet veroordelende aanpak van de overheid was toen revolutionair, gezien het sociale taboe dat op prostitutie rustte (Facio 1999).

De nieuwe ‘toerismepolitie’ stond nu in voor de registratie van prostituees en het uitoefenen van het beroep was verboden zonder een voorafgaand doktersbezoek. Het F.M.C.³ zette zich in om de prostitutie in kaart te brengen en te zoeken naar alternatieven. Zij bezochten de bordelen om informatie in te winnen over de prostituees, over hun materiële en familiale condities en over hun capaciteiten om ander werk te verrichten. Vervolgens werden door het ministerie van binnenlandse zaken rehabilitatiecentra opgericht waar de klemtoon lag op opleiding, collectief werk en politieke bewustmaking. Volgens het F.M.C. beschikten deze nieuw opgerichte centra over uitstekende condities (Garcia 2010, 177). Tegenstand kwam er vooral van de pooiers en de eigenaars van bordelen en kamers. Toch waren niet alle prostituees gewonnen voor deze nieuwe maatregelen: vooral de ‘luxehoeren’ – die voordien in de hoogste economische en politieke kringen vertoefden – waren tegen. Maar ook enkele vrouwen die op deze manier een veel hogere levensstandaard bereikt hadden dan dat ze zouden kunnen met ander

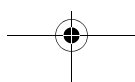
2. Ook dit is een idee dat al leefde tijdens de kolonisatie. Zo stelde een Spaanse functionaris eind negentiende eeuw vast dat het prostitutieprobleem in Havana torenhoog was, maar de enige manier om de seksuele instincten van de mannen onder controle te houden. Hij pleitte dan ook voor een hygiënische, geregleerde prostitutie. (Smith en Padula 1996, 10) Ook in het negentiende eeuwse Frankrijk hield dokter Parent-Duchâtelet een zeer gelijklopend discours van prostitutie als ‘noodzakelijk kwaad’ voor mannen dat geregleerd moest worden. Niet alleen omwille van de volksgezondheid, maar ook om de prostituees te isoleren van de bredere maatschappij om ‘waarden- en normenbesmetting’ in andere lagen van de maatschappij te vermijden (Université de Nantes 2004, 3). Het verschil was dat dit discours in Frankrijk aansloeg bij de overheid in tegenstelling tot koloniaal Cuba.
3. F.M.C. (Federación de Mujeres Cubanas): Cubaanse vrouwenorganisatie.

werk. Ook jonge vrouwen uit marginale milieus hadden het niet altijd begrepen op de 'nieuwe menswaardige alternatieven' (Valle 2008, 105-106). Sommigen verlieten dan ook het land (Smith en Padula 1996, 41). Pas in laatste instantie ging men over tot repressieve maatregelen. Het werd verboden om op radio, televisie en in de gedrukte pers reclame te maken voor prostitutie, maar ook voor pornografie. Theaters die pornografische shows programmeerden werden gesloten. Men probeerde prostituees ervan te overtuigen een vast uurschema te hanteren en vier uur per dag werk te verrichten op het platteland. Het vervoer van en naar het platteland werd georganiseerd door het ministerie van binnenlandse zaken. In 1963 werden alle bordelen, maar ook de kamers die verhuurd werden aan prostituees en hun klanten, gesloten. Ook aan de *zonas de tolerancia* werd een einde gemaakt (Garcia 2010, 178). Midden jaren 1960 kwam er dan voor het eerst een gerechtelijke strijd tegen prostitutie, waarbij de hardnekkige bordeelhouders en pooiers, maar ook de overgebleven prostituees die niet met het beroep wilden stoppen in het vizier werden genomen. Drieduizend pooiers werden overgebracht naar het platteland om suikerriet te kappen. Voormalige prostituees werden tewerkgesteld in een textiel fabriek – een idee van Che Guevara – of opgeleid tot naaister in het *Hotel Nacional* (Cabezas 2004, 1006). Anderen werden uiteindelijk naar het platteland overgebracht, waar ze in gevangenschap arbeid dienden te verrichten met de bedoeling hen te overtuigen 'productief werk' te verrichten. Dit leverde gemengde resultaten op (Valle 2008, 106). Toch beschouwde de overheid het prostitutieprobleem tegen 1965 als opgelost. In de praktijk was prostitutie tegen dan inderdaad nog slechts een marginaal fenomeen:

Prostitutie als een beschamend sociaal kwaad verdween van het eiland, zij het niet met wortel en tak. Het inschakelen van de vrouw in de productie en in de werkcentra, het toegankelijk maken van het onderwijs, zelfs voor de oudsten, en de verbeterde levensomstandigheden van de bevolking vormden de sterkste rem voor het massaal uitoefenen van dit oude en denigrerende beroep (Valle 2008, 106, eigen vertaling).

Het was echter niet alleen de aanpak van het aanbod die de strijd tegen prostitutie succesvol zou maken. Ook de sterk verminderde vraag droeg bij tot succes. Ten eerste zouden heel wat welstellende Cubanen de boot nemen naar Miami. Met hen ook de vele 'onderwereldfiguren'. (O'Connell Davidson en Sanchez Taylor 1996) Ten tweede kende het toerisme naar Cuba een sterke terugval, waardoor ook de 'prostitutiemarkt' een knauw kreeg. Dit alles maakte dat prostitutie niet meer de uiterst winstgevende activiteit was van enkele jaren daarvoor (Trumbull 2001, 358).

Toch zouden een aantal vrouwen na hun verblijf in een rehabilitatiecentrum het beroep verder uitoefenen, zij het nu niet meer open en bloot. Het gebeurde eerder clandestien, tenzij misschien in havensteden waar prostitutie bleef voorkomen (Garcia 2010, 183). Met het quasi verdwijnen van de pure prostitutie, verdween echter niet het gegeven van ‘seks in ruil voor gunsten’. Alleen kwam het nu op een complexere manier tot uiting. Zo zouden vrouwen die uit de rehabilitatiecentra kwamen, jaren later hun lichaam verhandelen in ruil voor goederen, zoals eten of jeans (Cabezas 2004, 1006). Aangezien de meeste machtsposities bezet werden door mannen, was seks voor vrouwen soms een middel om op te klimmen op de hiërarchie of ‘interessante’ jobs te krijgen. Vooral bij radio en televisie kwamen deze uitwassen voor. Vooral in de jaren 1980 kwam deze nieuwe vorm van prostitutie tot bloei. Men had er in Cuba zelfs een woord voor: *titimania*. Deze ‘nieuwe prostituees’ concentreerden zich op directeurs van bedrijven of mannen met een politiek mandaat. De populaire salsagroep los Van Van schreef zelfs een liedje over “la enfermedad de los jefes por tener, salir, acostarse y divertirse con muchachas de menor edad a la suya”⁴. Dit fenomeen zat echter ingebed in een breder corruptieprobleem en precies daartegen lanceerde de overheid een offensief met nieuwe wetgeving inzake deontologie. Tijdens de jaren van deze *rectificación*⁵, eind jaren 1980, zijn heel wat belangrijke functionarissen voor het gerecht verschenen omwille van corruptie. *Titimania* maakte daar dikwijls deel van uit. Fidel Castro zelf zou in zijn speeches van leer trekken tegen dit fenomeen. Cultureel gezien zouden echter vooral de vrouwen die zich aanboden en niet de mannelijke gebruikers met de vinger worden gewezen (Valle 2008, 107). Dit maakt duidelijk dat het machismo nog steeds inherent was aan de Cubaanse samenleving.

De jaren 1980 waren in Cuba economisch gezien de voorspoedigste uit de geschiedenis. Het is dan ook opmerkelijk dat deze nieuwe vorm van prostitutie zich ontplooidde, net toen de Cubanen een betere levensstandaard hadden. Het is echter nooit onderzocht wat dan de motivatie was van de vrouwen om seks te hebben in ruil voor gunsten (Valle 2008, 107). Hebben evolutiebiologen gelijk dat dit een diepgewortelde menselijke strategie is sinds de prehistorie (Mertens 2006, 161-166)? Of ligt het culturele machismo, het diepgewortelde patriërchaat en het feit dat de meeste leidinggevendenden nog steeds mannen waren aan de basis? Dit zullen voorlopig open vragen blijven.

4. Eigen vertaling: De ziekte van de bazen om jongere meisjes te bezitten, ermee uit te gaan, ermee te slapen en zich ermee te amuseren.

5. “Rectificeren is rechtzetten, corrigeren van fouten. In Cuba werd in 1986 de ‘Rectificatie van fouten en negatieve tendensen’ afgekondigd. De bedoeling was enerzijds om af te rekenen met de negatieve tendensen in de samenleving die voortkwamen uit het gedeeltelijk kopiëren van het Sovjetmodel. Anderzijds was het een antwoord op de hervormingspolitiek van Gorbatsjov, meer bepaald de perestrojka, die volgens Havana de verkeerde richting uitging. Met de Rectificatie wou men revolutionaire waarden en praktijken weer in ere herstellen. Er kwam een einde aan door de ineenstorting van de Sovjet-Unie in 1991.” (Demuyne en Vandepitte 2009, 268-269)

Periodo especial

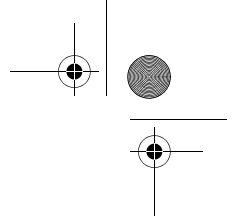
Na de val van het ‘socialistisch kamp’ in 1991 zette Cuba sterk in op de uitbouw van toerisme – als *un mal necesario* (Facio, 1999) – om zo de broodnodige dollars binnen te brengen in Cuba. Op hetzelfde moment dat Cubanen de zwaarste economische crisis kennen uit de geschiedenis van de revolutie, komen voor het eerst sinds de jaren 1960 terug massaal veel toeristen naar het eiland, de broekzakken gevuld met dollars. Terwijl er luxe enclaves gecreëerd werden om toeristen en zo dollars aan te trekken, verarmden de Cubanen zienderogen. Bovendien werden heel wat producten verkocht in dollars, terwijl de Cubaanse lonen uitbetaald werden in *pesos cubanos*, die een veel lagere waarde had. De jacht op de dollar was dus geopend. Qua voedingsbodemp voor prostitutie kon dit wel tellen.

Het is dan ook voor het eerst sinds de jaren 1960 dat prostitutie opnieuw zichtbaar wordt in Cuba. Zowel de overheid als heel wat onderzoekers zijn geneigd om te spreken over een compleet nieuw fenomeen. De *titimania* van de jaren 1980 wijst er echter op dat de kiem reeds eerder aanwezig was. De nieuwe economische en sociale context zouden er weliswaar voor zorgen dat deze kiem kon open bloeien. De mate waarin het in de jaren 1990 opkomt, is echter wel nieuw. Hoewel het nooit de proporties heeft aangenomen van de commerciële seks in bijvoorbeeld Thailand of Amsterdam, ging er toch heel wat academische aandacht naar dit fenomeen. Volgens Wonders en Michalowski is de reden hiervoor dat onderzoekers de enorme gevolgen van globalisering willen aantonen. Zo groot is de kracht van globalisering dat ze zelfs in een socialistisch land, dat er zelfs vrij goed in geslaagd was om prostitutie af te schaffen, gevoeld wordt (Wonders en Michalowski 2001, 559). Anderen stellen dan weer dat het prostitutiethema vooral gebruikt wordt als koren op de molen van degenen die willen aantonen dat het socialistisch experiment mislukt is (Elizalde 2007).

Toch is er een groot verschil tussen de prostitutie van voor de Cubaanse revolutie en deze die opkwam in de jaren 1990. Het belangrijkste verschil is dat de huidige prostitutie niet georganiseerd is door netwerken of organisaties. Daarmee verschilt ze ook van de huidige prostitutie in bijna alle andere landen:

No network, no brothels, no organized system of bar prostitution: in fact, third party involvement in the organization of prostitution is rare. [...] Most women and girls are prostituting themselves independently and have no contractual obligations to a third party (O’Connell Davidson 1996, 40).

Dit betekent ook dat in vergelijking met de situatie van voor de revolutie er twee belangrijke verschillen zijn inzake de sekswerkers zelf. Ten eerste gebeurde het voordien vaak uit een economische noodzaak, het was een overlevingsstrategie.

De meeste sociale wetenschappers stellen dat dit vandaag in Cuba niet zo is, zo blijkt uit mijn literatuuronderzoek.⁶ Aangezien de basisvoorzieningen gegarandeerd worden door de overheid, is de motivatie eerder materiële consumptie (zoals luxegoederen) dan economische noodzaak, uitzonderingen niet nagelaten. Ten tweede komen de aanbieders van seksuele diensten vandaag niet meer uit een verpauperd, laaggeschoold milieu; maar gaat het vandaag over geschoolde vrouwen, zelfs universitair. Dit houdt in dat deze prostitutie in de eerste plaats door Cubanen en de Cubaanse overheid, een soort 'vrijwillig' karakter toegewezen krijgt. Het gaat om jongeren die ook andere mogelijkheden hebben, maar de persoonlijke beslissing nemen om op deze manier materiële welstand te verkrijgen (Facio 1999):

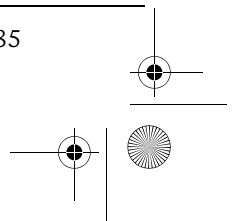
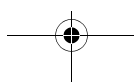
In Cuba, however, the majority of the prostitutes are not kidnapped, beaten, or exploited. They are educated individuals who rationally choose to engage in this business. Furthermore, many of these women work independently and retain the profits of their endeavors. [...] Prostitution in Cuba is, for the most part, a victimless crime (Trumbull 2001, 366).

Dit komt overigens ook sterk naar voor in de getuigenissen van vrouwen die 'seks in ruil voor gunsten' hebben in diverse onderzoeken (Cabezas 1996; Fusco 1997; O'Connell Davidson 1996). Er kan uiteraard wel gediscussieerd worden over de definitie van 'vrije keuze' en hoe vrij deze echt is, maar in elk geval blijkt er een duidelijk kwalitatief verschil te bestaan tussen de alternatieven die de meesten vandaag hebben en deze die vrouwen voor de revolutie hadden of sekswerkers uit andere ontwikkelingslanden hebben.

Daarnaast is de huidige vorm van prostitutie quasi exclusief gelinkt aan het fenomeen van sekstoerisme en niet meer aan 'nationale consumptie', zoals dit vroeger ook het geval was.⁷ Het gaat over "privileged bodies from industrialized nations cross into less developed ones in search of exotic pleasures and a little (highly controlled) danger" (Wonders en Michalowski 2001, 548). De overgrote meerderheid van sekstoeristen zijn mannen en de sekswerkers zijn in meerderheid arm en niet blank (Wonders en Michalowski 2001, 548-549). In Cuba hebben deze sekswerkers zelfs een andere naam gekregen: *jineteras*. Etymologisch verwijst het woord naar *jinetes* (ruiters) of ook: iemand die een paard berijdt. De onderliggende betekenis is die van een vrouw die een toerist berijdt, waarbij de vrouw

6. Zie bibliografie. Een uitzondering - Charles Trumbull - neemt een andere positie in.

7. Dit neemt niet weg dat dit laatste helemaal niet bestaat. Er bestaat ook een kleine nationale markt - waar de prijzen veel lager liggen - bijvoorbeeld in Cayo Hueso of Centro Habana (Trumbull 2001, 361). Cubaans onderzoekster Sara Más maakt ook gewag van Cubaanse consumenten bij mannelijke en travestie prostituees. (Más 2006).

duidelijk de touwtjes in handen heeft (Cabezas 2004, 993). *Jineteros* werd oorspronkelijk gebruikt voor ‘goudzoekers’: personen die door middel van al dan niet illegale activiteiten op zoek gingen naar dollars. Seks was daar maar één van (Facio 1999). Wanneer men het vandaag over *jineteros* heeft, verwijst men in het algemeen nog steeds naar jongens die toeristen benaderen om een dollar te verdienen, niet specifiek naar sekswerkers. De vrouwelijke vorm staat ondertussen wel gelijk met sekswerkers. Wanneer men daarentegen specifiek naar mannelijke sekswerkers wil verwijzen, heeft men het over *pingueros*, afgeleid van het Cubaanse slangwoord *pinga* (penis) (Cabezas 2004, 994). Toeristen die op zoek zijn naar seksueel plezier met *jineteras*, worden dan weer *turipepes* genoemd

Een ander verschil is dat *jineteras* meestal geen specifiek bedrag voor welomschreven diensten in een vooraf bepaalde tijdspanne vragen. Er zijn wel vrouwen die vooraf een bepaald bedrag vastleggen om samen een nacht door te brengen, maar buiten het bedrag zelf blijven de andere afspraken vaag. Meestal zullen de *jineteras* echter de indruk wekken van een romantische date te zijn voor één nacht, enkele dagen of gedurende je vakantie. Er wordt echter verwacht dat je hen helpt met wat cash, kleren, cadeaus, voedsel, enz., kortom om hen te helpen in hun harde economische levensomstandigheden. Deze ‘romantische’ vorm van prostitutie is overigens de specifieke niche die Cubaanse sekswerkers aanbieden. Dat is wat de Cubaanse sekswerkers voor een bepaalde groep sekstoeristen – naast de prijs – net aantrekkelijk maakt. Met andere woorden: ook al is het karakter van prostitutie in Cuba zeer verschillend met dat in andere landen, op deze manier zit ze wel vervat in de geglobaliseerde sekstoerismemarkt (Wonders en Michalowski 2001, 563).⁸ O’Connell omschrijft de mannen die specifiek naar deze ervaring op zoek gaan, de “‘situational’ sex tourists who tend to deny it (the Mr. Averages and the Right On Backpackers)”, verschillend van de typische sekstoerist (“Macho men”) die expliciet aangeeft vrouwen te betalen voor seks (O’Connell Davidson 1996, 43):

Instead, the ‘situational’ sex tourist looks for holiday destinations where the local people are reputed to be ‘friendly’, hoping he will find ‘companionship’ or a ‘holiday romance’. The disorganised, informal nature of prostitution in contemporary Cuba makes the country particularly appealing to this latter type of man (O’Connell Davidson 1996, 45).

Net omwille van deze niet duidelijk afgelijnde vorm van prostitutie, is het vaak moeilijk om uit te maken wanneer we wel dan niet over prostitutie kunnen spreken: “the landscape of tourism lends itself more to interpretations of adventure

8. Ook de lage AIDS ratio geeft deze sector in Cuba een ‘comparatief voordeel’ (Facio 1999).

and romance” (Cabezas 2004, 997). Overigens zijn de seksuele zeden in Cuba nogal vrij, waardoor het misschien wel effectief zo is dat je er eerder een casual onenightstand kan hebben of een vakantieliefde zal ontmoeten dan pakweg in Italië. Niet elke Cubaanse vrouw die eens vriendelijk lacht of in een discotheek danst is een *jinetera*, ook al blijkt dit vooroordeel wel te bestaan: zo getuigt een Cubaanse dokteres dat ze spijtig genoeg niet meer naar discotheken kan gaan omdat ze op de dansvloer constant door buitenlanders lastig gevallen wordt. Een zwarte vrouw die alleen in de discotheek staat te dansen, dat moet immers wel een *jinetera* zijn, aldus de fantasie van de Westerse toerist (Facio, Toro-Morn en Roschelle 2004, 140).

De opvatting dat prostitutie in Cuba een vrijwillig gekozen activiteit is, heeft wel als gevolg dat zij die ervoor kiezen dikwijls met de vinger gewezen worden: hebzuchtig, met een gebrek aan normen en waarden, verdienen zij ‘gemakkelijk geld’ maar brengen ze ook schaamte over Cuba en laten een slechte indruk na over het land. Vooral oudere Cubanen, maar ook jongeren die heel sterk de revolutie steunen, veroordelen hun gedrag sterk. Sommige meisjes lijken deze sociale attributies ook te internaliseren, misschien wel net mede door het feit dat ze geen professionele prostituees zijn. Prostituees zullen vaak hun werk scheiden van hun persoonlijk leven en hun eigen seksualiteit om zo hun zelfbeeld intact te houden. Iets wat voor de Cubaanse *jineteras* moeilijker is (O’Connell Davidson en Sanchez Taylor 1996). Opmerkelijk: de Cubaanse onderzoeksters Mariela Castro en María Córdova draaien dit dan weer om: door te zeggen dat je *jinetera* of *luchadora*⁹ bent, verwerp je het label ‘prostituee’ en vereenzelvig je je dus niet met de negatieve connotatie van deze term, waardoor je eigenwaarde overeind blijft (Castro Espín, Córdova Llorca et al 2004, 272). De Noord-Amerikaanse Cabezas blijkt deze mening te delen. (Cabezas 2004, 1001-1002). Over de psychologische effecten die het sekswerk met zich meebrengt zijn de onderzoeken – zowel de Cubaanse als de buitenlandse – sowieso verdeeld. Zo bleek uit onderzoek van het F.M.C. dat deze vrouwen meestal niet te lijden hebben onder een laag zelfbeeld, iets wat ook door sommige buitenlandse onderzoekers bevestigd wordt (Facio 1999). Trumbull beweert dat Cubaanse *jineteras* naast hun sekswerk een gezond seksleven hebben met Cubaanse mannen (Trumbull 2001, 369). Andere onderzoekers maken dan wel weer gewag van laag zelfbeeld, moeilijkheden om tot een orgasme te komen, vervreemding van het eigen lichaam, gevoelens van schuld en angst, gezondheidsrisico’s, blootstelling aan geweld, stress en sterke linkers met alcohol- en druggebruik (Elizalde 2007). Toch is het aantal *jineteras* dat zich prostitueert omwille van een alcohol- en/of drugverslaving op Cuba marginaal (Trumbull 2001, 359).

9. Een nog meer eufemistische term: ‘strijdster’.

Jineteras worden echter niet altijd door de omgeving met de vinger gewezen. Mede door hun goede opleiding en de liberale opvattingen over seks in Cuba, lijken *jineteras* niet hetzelfde stigma te moeten dragen zoals prostituees in andere landen. Cubanen die zelf (semi-)illegale activiteiten uitoefenen om dollars in het laatje te brengen, zullen minder geneigd zijn de *jinetera* te veroordelen. Ook genieten heel wat mensen rond de *jinetera* – zoals familie en vrienden – mee van haar geld. Dit draagt bij tot een niet veroordelende houding tegenover de *jinetera*. Toch zouden heel wat *jineteras* hun activiteiten verborgen houden voor de familie en de buurt. Ze houden de twee werelden als het ware gescheiden (Elizalde 2007). Enkele *jineteras* die getuigen in andere onderzoeken (Cabezas 1996; Fusco 1997; O'Connell Davidson, 1996), geven vaak ook aan dat ze geld toeschuiven aan hun familie zonder te zeggen waar het vandaan komt, wat waarschijnlijk wel een vermoeden wekt bij de familie. Overigens worden seks of relaties ook door 'gewone' Cubanen soms gezien als instrumenten om een betere economische standaard te bekomen, bijvoorbeeld door een relatie aan te gaan met een meer welgestelde Cubaan(se) (Trumbull 2001, 367-369).

Volgens Cabezas is er ook een dubbele, gendergebaseerde standaard inzake prostitutie. Waar vrouwen gezien worden als zij die zich overgeven aan het kapitalisme en een smet vormen op de nationale trots, zijn de Cubaanse mannen helden die buitenlandse lichamen veroveren (Cabezas 2004, 1008). Mij lijkt dit nogal sterk geformuleerd, want ook het woord *jinetera* verwijst naar een vrouw die bovenop de toerist zit, dus de touwtjes in handen heeft en macht uitoefent. Anderzijds worden ook *jineteros* sociaal afgekeurd. Desondanks lijkt het logisch dat er – in de machistische maatschappij die Cuba nog steeds is – gendergebaseerde verschillen bestaan in de (morele) evaluatie van het fenomeen. Dit blijkt inderdaad uit Cubaans onderzoek (Más 2006).

Dat de *jineteras* een autonome keuze maken om sekswerk aan te nemen, betekent niet dat ze niet gediscrimineerd of uitgebuit worden. Door een wet op de interne migratie kunnen vrouwen niet zomaar naar bijvoorbeeld Havana verhuizen en er een huis huren of kopen.¹⁰ Dit betekent dat ze zich moeten wenden tot eigenaars die op de zwarte markt kamers verhuren. Deze Cubaanse variant van de huisjesmelker vraagt gemiddeld tussen de 2 en de 4 dollar per nacht voor een vaak niet al te beste kamer, die meestal gedeeld moet worden met anderen. Daarnaast staan de *jineteras* gekend als heel erg goedkoop. Men zou zich dus ook de vraag kunnen stellen in hoeverre de buitenlandse toerist niet aan seksuele uitbuiting

10. Deze wet werd enkele jaren geleden ingevoerd om een halt toe te roepen aan de grote stroom van Cubanen die in de hoofdstad gingen wonen (Trumbull 2001, 365). Men wilde hiermee vermijden om een overbevolkte – aan de rand verpauperde – hoofdstad te krijgen, zoals quasi alle zusterhoofdsteden in Zuid-Amerika. Een gevolg hiervan is, dat het voor *jineteras* uit het platteland of provinciesteden nog moeilijker werken wordt in Havana, want op basis van deze wet kan de overheid hen terug naar huis sturen.

doet door een bedrag te betalen die voor hem een aalmoes is, of zelfs door gewoon cadeaus te geven en te trakteren op eten en drank (O’Connell Davidson 1996, 41). Ook tussenpersonen – zoals meer ervaren *jineteras*, taxihouders of restaurant-eigenaars – pikken dikwijls hun graantje mee. Vooral plattelandsmeisjes die geen contacten hebben in de hoofdstad of toeristische enclaves zijn een doelwit van pooiers (Trumbull 2001, 364).

Opmerkelijk is dat niet-blanke vrouwen oververtegenwoordigd zijn onder de *jineteras*, en dit heeft niets te maken met demografische kenmerken. Enerzijds hebben gekleurde Cubanen het moeilijker dan blanke om aan dollars te geraken. Het waren immers vooral blanke Cubanen die na 1959 het eiland verlieten – gezien hun economische positie – en vandaag geld opsturen naar hun familie in Cuba. Met andere woorden: je hebt als blanke meer kans dat je maandelijkse geld krijgt toegestuurd door een familielid in het buitenland zonder dat je daarvoor je lichaam moet ‘verkopen’ (Facio 1999). Anderzijds is het ook zo dat het aanbod zich vaak afstemt op de vraag. Aanvankelijk waren er meer blanke vrouwen die door middel van seks iets probeerden bij te verdienen. Maar de vraag naar donkere vrouwen is bij sekstoeristen groter, omwille van de seksuele fantasieën over de *mulata* of de onverzadigbare zwarte vrouwen (Wonders en Michalowski 2001, 564; Fusco 1997, 55).¹¹ Dit heet ook invloed op de perceptie naar deze vrouwen toe:

For example, a mulata from Santiago living in Havana, seen in the company of foreigners, is automatically categorized as a sex worker. But a pale-skinned university student, who only dates foreigners and eventually marries a Frenchman, is not considered a sex worker (Cabezas 2004, 1001).

Tot nu toe spraken we bijna uitsluitend over vrouwelijke *jineteras* omdat zij de overgrote meerderheid van de sekswerkers vormen. Maar ook de mannelijke variant, de *pingueros*, zijn een realiteit in Cuba. Uit een van de weinige onderzoeken die hierover gevoerd werden, bleek dat *pingueros* nog veel minder dan *jineteras* echt seks verkopen tegen betaling: “Money, or especially, clothing are accepted from tourists, but this exchange is constructed as ‘help’ from a ‘friend’, not as payment from a trick” (Cabezas 2004, 994). Toch geven sommigen toe dat het een business is. Zo is mannelijk sekswerk vooral homoseksueel georiënteerd, omdat het lucratiever is dan heteroseksueel sekswerk. Ook de *pingueros* die zichzelf een heteroseksuele identiteit toekennen bieden daarom hun diensten aan mannen (Cabezas 2004, 994-995). Aangezien er geen homobars bestaan in Havana, komen homoseksuelen ‘s avonds bijeen op vaste locaties:

11. Een stereotiep zo oud als de kolonisatie. Een oud ‘spreekwoord’ in de Caraïben luidt: “blanke vrouwen om te huwen, zwarte om te werken en mulatas om mee te vrijen” (Fusco 1997, 57).

Gay pick up spots are more social than the areas female prostitute frequent. Many gay men go to the Cine Yara to hang out with their friends and boyfriends, and accept customers only if the situation arises (Trumbull 2001, 362).

Een ander verschil is dat *pingueros* quasi nooit beroep doen op pooiers of tussenpersonen, iets wat bij jonge *jineteras* of meisjes van het platteland soms wel gebeurt. Opmerkelijk is ook dat 'de familie helpen' bij *pingueros* niet als mogelijke motivatie vernoemd wordt door Cubanen, wat wel gedaan wordt door vrouwelijke *jineteras*. Net als bij tropische *jineteras* vormen de mythes die bij buitenlanders bestaan over de *hot latino* een aantrekkingskracht voor sekstoeristen. Cubaans onderzoek maakt echter ook duidelijk dat ook Cubanen zelf gebruik maken van mannelijke prostituees, in de eerste plaats van travestieten (Más, 2006). Is dit een manier om de eigen geaardheid verborgen te houden of eens iets speciaals te beleven, iets wat zijn prijs mag hebben? Misschien is de voorkeur voor travestieten wel te wijten aan de Cubaanse opvatting dat er steeds een actieve en passieve partner is tijdens de seks, en dat de actieve rol van dominantie en macht weggelegd is voor de man. Daardoor kleeft het maatschappelijk stigma van homoseksualiteit op de 'receptieve' of 'vrouwelijke' partner en niet op de 'actieve' man, die zijn mannelijkheid behoudt (Smith en Padula 1996, 170). In het onderzoek van Más worden hier in elk geval geen vragen over gesteld.

Hoe is het gesteld met kinderprostitutie in Cuba? Een rapport hierover (O'Connell Davidson en Sanchez Taylor 1996) stelt dat het onmogelijk is om betrouwbare informatie te geven over de schaal van kinderprostitutie, maar dat het aantal kinderen die seksueel uitgebuit worden in vergelijking met Costa Rica of Thailand waarschijnlijk erg klein is. Kinderprostitutie wordt gedefinieerd als -16 jarigen – de leeftijd waarop je volgens de Cubaanse wetgeving seksuele toestemming kan geven – die seksuele diensten aanbieden tegen betaling. Uit de interviews blijkt dat het meestal gaat over tieners die voor het avontuur 'kiezen', ook al weten ze vaak niet waaraan ze beginnen en is het de meest kwetsbare groep onder de *jineteras*. Hun naïviteit, onvolwassenheid en het niet voorbereid zijn op wat hen te wachten staat maakt hen een makkelijke prooi voor klanten, huisjesmelkers en zelfs oudere *jineteras* die als tussenschakel fungeren. De gedwongen kinderprostitutie door pooiers komt nauwelijks voor, maar bestaat wel. Het gaat dan echter opnieuw over ad hoc pooierschap en niet over georganiseerde netwerken (O'Connell Davidson en Sanchez Taylor 1996). De straffen hierop zijn in Cuba heel erg zwaar (Caram León, 2005) en volgens de geruchten zouden ook al klanten zijn opgepakt (O'Connell Davidson en Sanchez Taylor 1996). Toch zou Cuba geen aantrekkingskracht vormen voor de pedofiele sekstoerist, terwijl het toch zeer makkelijk is om meisjes vanaf 16 jaar te vinden die zich prostitueren

(O’Connell Davidson 1996, 42). Toch moet benadrukt worden dat er weinig informatie over dit onderwerp terug te vinden is, iets wat ook de hier aangehaalde onderzoekers stellen. Echt betrouwbare conclusies zijn dit dus niet.

Oorzaken en motivaties

Een eerste oorzaak voor het opkomen van het *jineterismo* is dus de economische crisis in combinatie met de uitbouw van het toerisme tijdens de *periodo especial*. Het demonstratie effect dat uitgaat van het toerisme zorgde ervoor dat een groep Cubaanse jongeren zich meer en meer ontevreden voelde over de eigen situatie, omdat men geen toegang had tot de luxueuze toeristische faciliteiten.

While most young Cubans resisted the temptations crated by such disparities, enough succumbed to create a pool of available bodies to serve the desires of sex tourists (Wonders en Michalowski 2001, 561-562).

Voorals Cubaanse onderzoekers (Caram León, Castro, Más, e.a.) leggen de nadruk op deze ongelijkheden als oorzaak van het fenomeen. Het zijn niet de tekorten op zich die het *jineterismo* in de hand werken, maar wel de groeiende ongelijkheid in een voordien zeer egalitaire maatschappij – zowel tussen Cubanen en toeristen als tussen Cubanen onderling.

Deze ongelijkheden hebben op hun beurt een invloed op de ideologische en morele sfeer. Materialisme, competitiviteit en het tentoonspreiden van je welvaart (*especulación*) zijn sinds de jaren 1990 nieuwe waarden die onder bepaalde bevolkingslagen belangrijk worden. Sekswerk kan een manier zijn om aan deze nieuwe normen te voldoen. Het is dus niet zozeer de absolute, maar wel de relatieve armoede die aanleiding geeft tot prostitutie (Castro Espín, Córdova Llorca et al. 2004, 272). Deze invalshoek zou in elk geval een verklaring kunnen geven voor het fenomeen, alsook voor de *Titimanía* van de jaren 1980: eerder de mate van ongelijkheid (economisch of in termen van macht) geeft aanleiding tot seks in ruil voor gunsten dan de economische situatie of koopkracht op zich. Anderzijds is het in Cuba wel zo dat je vandaag in één nacht als *jinetera* meer kan verdienen dan in één maand als universiteitsprofessor of dokter (Facio 1999). Met andere woorden: wat *jineterismo* opbrengt is danig buiten verhouding met lonen uit arbeid, waardoor het fenomeen moeilijk te bestrijden valt.

Cubaanse onderzoekers wijzen ook op veranderingen binnen de groep van Cubaanse jongeren zelf: deze groep is veel heterogener dan enkele decennia terug en door het hoge onderwijsniveau hebben ze hogere verwachtingen inzake levensstandaard, wat nog versterkt wordt door het ‘demonstratie-effect’ van het toerisme: jongeren ‘zien’ als het ware de materiële welvaart waarover toeristen

beschikken. Het te ‘homogene’ sociale beleid houdt met dat eerste niet altijd rekening en de economie kan het tweede niet waarmaken (Ferrer en Domínguez, 1998).

Een tweede oorzaak is de zogenaamde ‘toeristenapartheid’ die tot enkele jaren terug op Cuba bestond. Om het type Club Med-toeristen aan te trekken werden *all inclusive resorts* gemaakt, met eigen stranden en discotheken, niet toegankelijk voor de gewone Cubaan. Raul Castro – president sinds 2008 – veranderde de wet, waardoor ook Cubanen in hotels kunnen verblijven, maar je betaalt er in de *peso convertible*¹², waardoor ook dat de facto een toeristenaangelegenheid blijft.¹³ Hetzelfde gebeurt in de discotheken en bars: in sommige dien je inkom in C.U.C. te betalen en drankjes vind je nergens in de *peso cubano*. Om als Cubaan(se) van dit alles te kunnen genieten, kon je dus best aan de arm van een buitenlander lopen, die voor jou de inkom en drankjes betaalt. De Unión de Jovenes Comunistas (U.J.C.)¹⁴ organiseerde vanaf de jaren 1990 dan ook betaalbare (in peso) en toegankelijke straatconcerten en openluchtfesten voor jongeren, zodat je niet over C.U.C.’s diende te beschikken om te kunnen uitgaan. Voor sommige jongeren bleven de veel luxueuzere dollardisco’s en bars echter een aantrekkelijkere optie (Fusco 1997, 62).

Een laatste motivatie voor *jineterismo* is om te kunnen reizen of te kunnen huwen en vervolgens te migreren (Cabezas 2004, 993). Tenzij je bereid bent je leven te wagen op zee, is huwen met een buitenlander vaak de enige mogelijkheid om uit Cuba te migreren (tenzij je al familie in het buitenland wonen hebt).¹⁵ Vandaar ook opnieuw het ‘romantische kader’ van het sekswerk in Cuba. Als je wenst te huwen en te migreren, maak je geen prijsafspraken over seks, maar creëer je de context van een romantische vakantieliefde (Cabezas 2004, 999).

Cabezas haalt verder aan dat dit soms ook een strategie van de sekswerkers is om zichzelf de maatschappelijk meer gewaardeerde sociale rol van vriendin of echtgenote aan te meten in plaats van die van prostituee. Het is ook een manier om zichzelf te distantiëren van het label ‘prostituee’ (Cabezas 2004, 1000).

12. Cubaanse munt die enkele jaren terug de dollar verving, maar dezelfde waarde heeft. De afkorting ervan is de C.U.C.
13. Ik wil toch één nuance aanbrengen. Heel wat Cubanen kunnen via alternatieve wegen (pionierskampen, schoolreizen, werkbonussen) toch van de ‘toeristische’ faciliteiten gebruik maken en in hotels overnachten, zij het niet meer zoals voor de uitbouw van het toerisme, toen men relatief gemakkelijk en goedkoop op hotel en restaurant kon gaan waar en wanneer men dat wilde.
14. U.J.C.: Unie van Jong Communisten.
15. Dit heeft te maken met vier factoren. Ten eerste is Cuba een eiland, dus via een coyote (= mensensmokkelaar) over land naar de Verenigde Staten trekken – zoals het gros van de Latijns-Amerikaanse migranten doen – is onmogelijk. Ten tweede beschikt de overgrote meerderheid van de Cubanen niet over voldoende economische middelen om een vliegtuigticket te kopen. Ten derde staan economisch ontwikkelde landen nauwelijks visa toe aan Cubanen, ondanks overeenkomsten tussen bijvoorbeeld Cuba en de Verenigde Staten (Vandepitte 2011). Ten vierde hebben Cubanen ook een uitreisvisum van hun eigen overheid nodig om Cuba te verlaten.

Overheidsreactie

De reactie van de Cubaanse overheid op het fenomeen was aanvankelijk niet negatief. In een speech in het Cubaanse parlement in 1992 zei de Cubaanse president Fidel Castro over deze keerzijde van het toerisme:

Er zijn prostituees, maar prostitutie is niet toegelaten in ons land. Geen enkele vrouw ziet zichzelf verplicht om zich aan een man, een buitenlander, een toerist te verkopen. Zij die het doen, doen dat voor eigen rekening en op eigen risico, op vrijwillige basis en zonder dat daar noodzaak toe is. We kunnen stellen dat het om goed opgeleide en bovendien heel gezonde prostituees gaat, want wij zijn het land dat de laagste AIDS ratio kent (Castro in: Foro Comunista 2004, eigen vertaling).

In zeker zin zou je kunnen stellen dat de Cubaanse overheid zich van geen kwaad bewust was en het imago van sensueel en seksueel Cuba buiten de grenzen nog stimuleerde. Zo gebruikte de toeristische sector in haar reclames vaak afbeeldingen van Cubaanse vrouwen in bikini, iets waar het F.M.C. hevig tegen protesteerde. Ook de *Tropicana*, een bekende nachtclub in Havana waar Cubaanse vrouwen in *G-string* dansen, werd uitgespeeld als toeristische troef. En in 1990 werd toestemming gegeven aan *Playboy* om een fotoreportage te maken in het vakantieoord Varadero, iets waar het F.M.C. nadien razend over was (Facio, Toro-Morn en Roschelle 2004, 129). Trumbull beschuldigt er de Cubaanse overheid zelfs van dit imago bewust gestimuleerd te hebben, omdat men afhankelijk was van de dollars die sekstoeristen binnenbrachten (Trumbull 2001, 366-368).

Anderen zeggen dan weer dat men in de vroege jaren 1990 gewoonweg de mogelijkheden niet had om het probleem van de *jineteras* aan te pakken, iets wat bijvoorbeeld ook Trumbull zelf toegeeft (Trumbull 2001, 363). Dit lijkt mij een meer aannemelijke verklaring. Eerst en vooral omdat men midden jaren 1990 het fenomeen wel is begonnen aanpakken – zoals we verder zullen zien – terwijl men toen evengoed de dollars nodig had en zelfs quasi volledig economisch afhankelijk geworden was van het toerisme. Men zou ook kunnen opperen dat er zich in de jaren 1990 zoveel nieuwe problemen voordeden, dat men er aanvankelijk misschien ook geen antwoord op had. Op een moment dat de economie op apegapen lag en het land moest gered worden van de ondergang, waren er waarschijnlijk wel andere prioriteiten. In elk geval ontkennen Cubaanse officials ten stelligste dat sekstoerisme goedgekeurd wordt door de overheid. Een anonieme getuige van het staatsreisbureau *Cubanacán* getuigt:

under no circumstances do we organize any type of sex tourism. The government would never encourage women to sell their bodies. It

wouldn't even be profitable to promote prostitution. Unlike the U.S., Cuba provides free health care. Any money generated would be offset by the rise in HIV and Sexually Transmitted Diseases cases (Trumbull 2001, 359).

Andere maatregelen die helemaal niets te maken hadden met het prostitutiefenomeen op zich hadden er wel indirecte gevolgen op. Zo werd in 1993 het dollarbezit gelegaliseerd en werden de dollarshops verder uitgebreid. Daardoor werd het nog interessanter om de jacht op dollars te openen (en dus eventueel het lichaam te verkopen). Ook het legaliseren van het verhuren van kamers aan toeristen, het werken voor eigen rekening en het kunnen opzetten van privétaxi's hadden als neveneffect dat prostitutie gefaciliteerd werd. De nieuwe private restaurantjes werden vaak ontmoetingsplaatsen voor toeristen en Cubaanse vrouwen. *Jineteras* konden nu hun activiteiten uitoefenen zonder wetten te overtreden en de verdiende dollars opmaken in dollarshops (Wonders en Michalowski 2001, 562).

Een eerste kentering komt er in 1996, wanneer in een rapport over de invloed van het toerisme, het Centraal Comité van de P.C.C. prostitutie omschrijft als "vernederend" (Facio, Toro-Morn en Roschelle 2004, 130). Fidel Castro stelt dat prostitutie "ontoelaatbaar [is] in een socialistische maatschappij" (Trumbull 2001, 363). In datzelfde jaar begint men voor het eerst hardhandig op te treden tegen prostitutie. Naast de pooiers, worden ook de prostituees zelf gevisieerd. De hoofdreden om in te grijpen was het stijgende aantal S.O.A.'s en H.I.V. in Cuba¹⁶, naast het gegeven dat prostitutie heel wat neveneffecten voortbracht zoals drughandel en criminaliteit. Daarnaast wou men het imago van Varadero als 'bestemming bij uitstek voor sekstoerisme' tegengaan. Dit is niet het soort toeristen waarop Cuba zat te wachten. (Knight-Ridder Newspapers, 1996) Zevenduizend vrouwen werden naar hun huis teruggestuurd, vierhonderd huizen werden onderzocht door de politie en een pornografische cinema gesloten. De operatie blijkt ook volgens de buitenlandse pers een succes te zijn, de impact is groot (Trumbull 2001, 363).

Ook de jaren nadien zouden de twee grote Cubaanse kranten, *Granma* en *Juventud Rebelde*, berichten over prostitutie en de negatieve gevolgen ervan (Trumbull 2001, 363). In 1999 zou Fidel Castro tijdens een speech in het Karl

16. Tot nu toe is Cuba erin geslaagd, in tegenstelling tot de andere landen uit de Caraïben, om het aidsprobleem onder controle te houden. Dit gebeurde met drastische maatregelen: in 1986 werd de ganse bloedbank vernietigd en vervangen door nieuw, getest bloed. Tegen 1994 was 96% van de bevolking getest op het virus. H.I.V. positieve patiënten worden vooraleer ze naar huis terugkeren geïnterneerd in sanatoria's waar ze naast medische begeleiding ook cursussen krijgen in hoe om te gaan met de ziekte en hoe ervoor te zorgen dat ze niet overgedragen wordt. Het is duidelijk dat de Cubanen deze verworvenheden niet zomaar willen opgeven (Trumbull 2001, 369).

Marx Theater in Havana al helemaal anders praten over het fenomeen prostitutie dan zeven jaar ervoor:

Het doet werkelijk pijn, heel veel pijn, dat in een land [...] waar men zoveel gedaan heeft voor de waardigheid van de vrouw, een buitenlander of een Cubaan komt om haar te bedriegen, te onderwerpen, te corrumperen. Dit doet veel pijn!

Daarom zeg ik dat de straffen voor degene die dit promoten streng moeten zijn en zij die er slachtoffer van worden moeten heropgeleid en gerehabiliteerd worden, daarvan ben ik overtuigd. Dat alleen zal echter niet volstaan, ik geloof dat we de morele waarden moeten opwaarderen [...] een paar hakken, een luxeschoentje of een verleidend parfum, een nieuw kleed kan niet de prijs zijn voor de trots en de inspanning van een land. (Applaus)

Daarom moeten de wetten en de methoden die bestaan pertinent toegepast worden, alsook de rehabilitatiemethode. Dit wil zeggen de heropvoeding in menselijke omstandigheden, zo humaan mogelijk, gedurende de tijd die daarvoor nodig is, zonder bewegingsvrijheid. (Applaus) (Castro 1999, eigen vertaling)

In diezelfde speech gaat Castro in op hoe het prostitutiefenomeen in de buitenlandse gebruikt wordt voor de negatieve beeldvorming rond het eiland. Hij geeft ook aan dat de politie de campagnes tegen prostitutie en tegen pooiers zal opvoeren. Hij kondigde aan dat er een speciale brigade opgericht werd binnen de revolutie om toerismegerelateerde criminaliteit te bestrijden. Tegelijkertijd wijst hij erop dat het probleem in Cuba al bij al zeer klein is in vergelijking met andere landen en dat de Westerse pers een dubbele standaard hanteert in haar berichtgeving: enerzijds het probleem in Cuba uitvergrooten, anderzijds weinig aandacht besteden aan de *trafficking* voor seksuele uitbuiting van vrouwen en kinderen uit derdewereldlanden naar de ontwikkelde landen (Castro 1999).

Vanaf 1996 zette men meer en meer in op het soort *all inclusive* toerisme en focuste men op de doelgroep van families, bejaarde koppels en huwelijksreizigers. Op deze manier kende het toerisme nog steeds een opmars, maar dit keer ging het om een 'propere' vorm van toerisme (Trumbull 2001, 364). Toch waren in 2000 nog steeds 58,3% van de toeristen mannen en waren er dubbel zoveel mannelijke toeristen tussen vijftientig en zestig jaar dan vrouwelijke van dezelfde leeftijd (Trumbull 2001, 359).

Het in Varadero scheiden van toeristen in resorts en Cubanen erbuiten, heeft er wel voor gezorgd dat de prostitutie gedaald is buiten de hotels, maar heeft dan weer het perverse effect dat de enige 'beschikbare' vrouwen zich onder het hotelpersoneel bevinden. Ook daar zitten vrouwen die graag het magere loon aanvul-

len met wat extra's. Cabezas wijst echter ook op de aard van de relatie tussen de toerist en het hotelpersoneel: dat laatste is opgeleid om het de toerist zoveel mogelijk naar de zin te maken en enthousiast te reageren op de vragen en eisen van de gasten. Met andere woorden: de context die geschapen wordt in de toeristische sector, dus niet alleen in Cuba, stimuleert dit misschien wel. Bovendien zijn de *animadores* in hotels vaak jong en aantrekkelijk. Leeftijd en uiterlijk zijn vaak van belang voor werknemers in de toeristische sector, ook in Cuba (Cabezas 2004, 998).

In 1999 wijzigde men de wetgeving. Prostitutie op zich bleef uit het strafwetboek (sinds 1979). Wel verstrengden de wetten voor pooiers en voor het "promoten van prostitutie". Afhankelijk van het al dan niet gebruiken van dwang, variëren de nieuwe straffen tussen vier en twintig jaar gevangenisstraf voor pooierschap of het aanzetten tot prostitutie. Bij recidivisten kan de straf oplopen tot 30 jaar (Trumbull 2001, 364).

Ook in de pers verschenen artikels over rechtszaken tegen pooiers. De journalisten schreven steeds in termen van een strijd tegen tussenpersonen, niet tegen prostitutie of prostituees op zich (Trumbull 2001, 364). Toch worden in Cuba ook de prostituees zelf met de vinger gewezen, vooral dan hun 'gebrek aan ethiek en moraliteit'. Zo bestempelt het F.M.C. de *jineteras* dikwijls als hebzuchtig, ijdel, met gebrek aan moraal, sociale waarden, emotionele rijpheid en revolutionair bewustzijn (Cabezas 2004, 1008). Anderzijds stelt Pagaly Arocha, hoofd van internationale relaties van het F.M.C. dat "our mission consists in preventing and eradicating, it isn't a war on prostitution, but one against what promotes and encourages it" (Trumbull 2001, 363). Het F.M.C. verwijst hier met andere woorden ook naar de sociale oorzaken die om een aanpak vragen. Daarnaast heeft het F.M.C. ook heel wat sociaal werkers in dienst, die samen met de *jinetera* oplossingen zoekt. De U.J.C. werkt dan weer vooral aan preventie in de scholen (Facio 1999).

Hoewel enkel pooiers en tussenpersonen expliciet de wet overtreden, zijn ook de *jineteras* zelf voorwerp van vervolging. Het sekswerk op zich is niet illegaal, maar onder artikel 72 van de strafwet kunnen personen aangehouden worden op basis van een *estado peligroso*: "Gevaarlijke staat is de speciale neiging waarbij de persoon misdaden dreigt te begaan. Dit manifesteert zich in observeerbaar gedrag dat tegengesteld is aan de normen van de socialistische moraal" (Gaceta Oficial de la Republica de Cuba, 2008).¹⁷ In de praktijk worden *jineteras* op basis van deze wet opgepakt en kunnen ze een *carta de advertencia* (= waarschuwingskaart) krij-

17. Wanneer we de socialistische moraal wegdenken, lijkt dit sterk op onze administratieve aanhouding, waarbij men je kan aanhouden "indien je de openbare orde verstoort of indien je het van plan bent, maar enkel in geval van absolute noodzaak" (Eryca, Infomobil. Administratieve aanhouding, s.d.).

gen.¹⁸ Bij de derde waarschuwingskaart kan men opgesloten worden in een revalidatiecenter – sinds 1998 opgericht in samenwerking met het F.M.C. – met een maximum van 4 jaar.¹⁹ De periode wordt echter niet op voorhand vastgelegd, maar men beoordeelt tijdens het verblijf wanneer je ‘gerehabiliteerd’ bent. In haar verslag van een bezoek aan Cuba in 1999 – op officiële uitnodiging van de overheid – bekritiseerde de VN-gezante voor vrouwengeweld, Radhika Coomaraswamy, deze methode, omdat ze ruimte laat voor misbruik en subjectiviteit (United Nations Economic and Social Council 2000). Vreemd genoeg hebben andere vrouwenrechtenorganisaties dit nooit aangeklaagd, zelfs niet deze die onder de vlag van de *Miami-Cubanen* lopen (Cabezas 2004, 1005-1006).

In de revalidatiecentra krijgen vrouwen een opleiding aangeboden en werken ze zes tot acht uur per dag, hoofdzakelijk in de landbouw. Om de twee weken hebben ze bezoekrecht van familie en vrienden. Deze centra leveren opnieuw gemengd succes op. In vergelijking met loon uit andere arbeid, kan je in Cuba met sekswerk danig veel meer verdienen, dat het een zeer aantrekkelijke optie blijft. Een vrouw die na zes maanden ‘gerehabiliteerd’ vrij kwam, getuigt dat ze verder zal doen en niet begrijpt waarom de overheid haar gevangen zet: “after all, it’s my body and one can do with it what one pleases” (Cabezas 2004, 1006-1007).

Een grote keerzijde aan deze medaille is dat ook Cubanen die op stap zijn met buitenlandse vrienden in de buurt van de *malecón* (de zeedijk), zonder enige bijbedoelingen, regelmatig lastig gevallen worden met identiteitscontroles.²⁰

In Cuba heerst er dus een ambivalente houding tegenover de *jinetteras*. Enerzijds worden ze bestempeld als bewuste ‘agents’ die er zelf voor kiezen om in de prostitutie te stappen en daar dan ook moreel en juridisch verantwoordelijk voor worden geacht. Anderzijds stelt men dat prostitutie een product is van de veranderde economische en sociale omstandigheden in de jaren 1990 en wijst men – zoals ook het F.M.C. dat doet – op de sociale oorzaken die moeten aangepakt

18. Daarnaast kan men een boete van enkele honderden peso’s krijgen en tot één nacht opgesloten worden. Volgens Trumbull worden ook de familie en de C.D.R. (= wijkcomités ter verdediging van de revolutie) van de *jinetera* ingelicht over de carta de advertencia, iets wat echter nergens bevestigd wordt in andere bronnen. Wel is het zo, dat wanneer de voorzit(s)ter van de C.D.R. op de hoogte is van prostitutie, hij of zij financiële, educatieve of arbeidsgerichte begeleiding kan voorstellen aan de *jinetera* (Trumbull 2001, 365).
19. Uit de getuigenissen van veroordeelde *jinetteras* in het diverse bronnenmateriaal dat ik doornaam, bleek dat men in de praktijk meestal enkele dagen tot zes maanden opgesloten wordt. Slechts één vrouw had naar eigen zeggen twee jaar vastgezeten.
20. Toen ik in Havana met vrienden op stap was, is dit een aantal keren voorgevallen. Enkele woorden uitleg zijn dan voldoende om rustig verder te kunnen wandelen, maar het schiep vaak een gevoel van onbehagen, zowel bij mij als bij Cubaanse vrienden. Ik herinner mij levendig de woedeuitbarsting van een leidinggevende collega tegen een politieagent die insinueerde dat zij een *jinetera* was, omdat ze als vrouw uit Cienfuegos in het gezelschap van een buitenlander rondliep in de buurt van de *malecón* (waar onze kantoren gevestigd waren). De ganse dag bleef ze foeteren op “este policia comierda” (“die klootzak van een politieagent”).

worden. Deze ambivalente houding komt ook terug in het Cubaanse rapport in de *Continuum Encyclopedia of Sexuality*:

Anyway, the persons who put their body on sale, alienated or not, suffer, feel guilt, and become marginal. In the most common practice of sex-for-sale in Cuba, the truth is that **most of the times the prostitute (male or female) is a victim of him/herself, but always a victim**, and contempt towards the human being has never been an option for the cuban society. At present, different social strategies are coordinated and should continue to be improved regarding this situation (Castro Espín, Córdova Llorca et al. 2004, 272, mijn klemtoon).

Een discours over legalisatie van sekswerk of rechten voor sekswerkers vinden we niet terug in Cuba.²¹ Prostitutie wordt steeds omschreven als denigrerend voor vrouwen en ingaand tegen de menselijke waardigheid, zelfs indien men zelf voor het werk heeft gekozen (Elizalde 2007). Dit is overigens ook het discours van Engels en Kollontai, die eerder een ‘marxistische visie’ op het fenomeen prostitutie formuleerden (Kollontai 1921; Marx en Engels 1988, 61-62). Het is op deze ideeën dat de Cubaanse regering zich beroept. Zo antwoordt Fidel in een speech op de vraag of prostitutie een recht kan zijn met de (retorische) vraag of vrouwen dan het recht moeten hebben om van hun waardigheid beroofd te worden en het recht moeten hebben om AIDS te krijgen (Castro, 1999).

Algemeen kunnen we stellen dat de wet in de eerste plaats pooiers en tussenpersonen viseert. Toch vormen ook de *jineteras* voorwerp van vervolging, ook al wil men in Cuba niet spreken van een jacht op prostituees. Enkel recidivisten – met drie *cartas de advertencia* – worden opgesloten. Niet in een gevangenis, maar in een rehabilitatiecentrum. De mannelijke sekstoerist, de klant dus, wordt echter met rust gelaten.²² Dit lokt in Cuba kritiek uit bij academici uit de genderdiscipline: “Bij prostitutie heb je steeds een man-vrouw relatie, het is dan ook niet de vrouw alleen die aan prostitutie doet, maar ook de man” (Díaz Canals en González Olmedo 1995, 170, eigen vertaling).

Conclusie

Toen Castro en co op 1 januari 1959 de overwinning van de revolutie uitriepen, erfden ze met Havana ‘het bordeel van de Caraïben’. Toch slaagde men erin binnen de zes jaar de prostitutie terug te dringen tot een verwaarloosbaar fenomeen.

21. Overigens ook niet bij de ‘Miami-Cubanen’, of toch de rechtse vertegenwoordigers ervan, waar de patriarchale en katholieke kijk op seksualiteit nog zeer sterk is (Fusco 1997, 58).

22. Voorlopig bestaat enkel in Zweden een wetgeving die ook de klanten van prostituees vervolgt (Elizalde 2007).

Bijna alle prostituees in die tijd waren vrouwen uit het platteland, die zonder opleiding hun geluk gingen beproeven in Havana en daar in de prostitutie terechtkwamen, wegens geen werk. Velen waren dan ook enthousiast over de nieuwe mogelijkheden die de regering hen bood na 1959: een sociaal vangnet van onderwijs, werk en opvang voor hun kinderen. Tegelijkertijd daalde het toerisme en namen heel wat rijkere Cubanen de boot, waardoor de vraag naar prostitutie ook daalde. Ook de onderwereld en de maffia, die zowel het aanbod organiseerden als gebruikers waren, vertrokken naar Miami. De Cubaanse overheid zou ook alle bordelen sluiten en gauw een einde maken aan de *zonas de tolerancia*. Pas in 1965 zou men de laatste hardnekkigen ook gerechtelijk aanpakken. Zo'n drieduizend pooiers werden naar het platteland overgebracht om suikerriet te kappen en de prostituees die niet uit het vak wilden stappen, werden ofwel gedwongen tewerkgesteld in een textiel fabriek ofwel op het platteland. Marx en Engels schreven dan wel dat prostitutie automatisch zou verdwijnen met het communisme (Marx en Engels 1988, 61-62), blijkbaar wou men in de socialistische transitieperiode dat proces een duwtje in de rug geven.

De 'pure' vorm van prostitutie mocht dan wel verdwenen zijn – op enkele uitzonderingen na, vooral geconcentreerd in de havens –, in de jaren 1960 kwam het onder een andere vorm terug op het toneel: seks in ruil voor gunsten. Dit kon voor seks in ruil voor materiële goederen zijn – zoals men observeerde bij 'gerehabiliteerde' prostituees – of om een bepaalde job of betere werkcondities te krijgen, wat in de jaren 1980 leidde tot een *Titimania* bij bepaalde functionarissen, kaders en leidinggevendenden van bedrijven en instituties. In Cuba zal men dit fenomeen wijten aan de patriarchale en machistische erfenis van het verleden en niet aan een 'natuurlijke tendens'. Toch komt er van Cubaanse genderonderzoeksters kritiek: men zou in de jaren 1960 wel de materiële basis voor prostitutie grotendeels hebben weggenomen, maar te weinig gedaan hebben om de culturele basis te bekampen. Men had misschien teveel vertrouwen in het paradigma van Friedrich Engels dat de veranderingen in de materiële sfeer automatisch zouden leiden tot veranderingen in de individuele, culturele en 'spirituele' sfeer (Zaretsky 1977, 76). Dit bleek niet zo te zijn. Bovendien was het tot aan de *rectificatie* van eind jaren 1980 praktisch taboe om over deze nieuwe manifestatie van prostitutie te spreken (Díaz Canals en González Olmedo 1995, 169, 173).

In elk geval kwamen de materiële condities voor het bestaan van prostitutie met volle kracht terug in de jaren 1990. Met de val van de Berlijnse muur kende Cuba de grootste economische crisis uit de revolutionaire geschiedenis. Bepaalde consumptiegoederen konden nog enkel in dollarwinkels gekocht worden, net zoals sommige discotheken en bars enkel de *green dollar bills* aanvaardden. De jacht op de dollar was geopend. Dit leidde tot een toenemende sociale stratificatie en toenemend individualisme, wat zijn weerslag had op de sociale normen (Díaz

Canals en González Olmedo 1995, 171-172) Zoals Marx al opmerkte in *Loonarbeid en kapitaal*:

Een huis mag groot zijn of klein, zolang de huizen die er om heen staan ook klein zijn, bevredigt het alle maatschappelijke eisen die men aan een huis stelt. Zodra echter naast het kleine huis een paleis verrijst, krimpt het kleine huis tot een hut ineen (Marx 1966, 43).

Het verschil tussen Cubanen die toegang hadden tot dollars – door hun werk in het toerisme of door familie in het buitenland – en zij die dat niet hadden, creëerde voor het eerst een groeiende ongelijkheid, terwijl dat voor de jaren 1990 net omgekeerd was. Aangezien materiële welvaart en het ‘tentoonstellen ervan’ waarden waren die voor bepaalde individuen of groepen aan belang wonden, werd seks met toeristen in ruil voor dollars of cadeaus een aantrekkelijke optie voor een aantal meisjes en vrouwen. Voor het eerst sinds de jaren 1960 kwam prostitutie terug openlijk voor op het eiland.

De verschillen tussen prostitutie en tussen de prostituees van voor de revolutie en deze van nu, zijn voldoende uit de doeken gedaan. Daarom lijkt het dat we kunnen spreken over een compleet nieuw fenomeen. Toch kwam de situatie in de jaren 1990 niet uit het niets. Zoals aangetoond, kunnen we de wortels van het fenomeen al terugvinden in de jaren 1960.

Het is echter duidelijk dat de Cubaanse overheid, Cubaanse onderzoekers en grote delen van de Cubaanse samenleving verveeld zitten met het fenomeen. Voor velen vormt dit een smet op het nationale blazoen. Toch greep men pas in toen men dacht dat deze nieuwe vorm van prostitutie een gevaar begon te vormen voor de volksgezondheid en Cuba – of specifieke plaatsen zoals Varadero – in het buitenland naam en faam verwierven onder sekstoeristen. Dit was immers niet het soort toerisme dat Cuba voor ogen had. In de eerste plaats worden pooiers, tussenpersonen en eigenaars van kamers geïnspecteerd door de justitie. Toch vormen ook de *jineteras* zelf onderwerp van het beleid. Via het F.M.C., de U.J.C. en de C.D.R.'s probeert men in de eerste plaats aan preventie te doen en aan sociale begeleiding voor de vrouwen zelf, maar bij de derde *carta de advertencia* die de politie geeft, wacht het rehabilitatiecentrum. De klanten krijgen echter geen *cartas de advertencia*, noch rehabilitatie.

Prostitutie is een fenomeen waar ook andere landen die zich op het socialisme beroepen duidelijk moeite mee hebben²³, zelfs al gebeurt het ‘vrijwillig’ of toch minstens vanuit een autonome beslissing. Misschien heeft dit te maken met het feit dat men in de aanwezigheid van prostitutie een smet op het socialisme ziet, gezien Marx en Engels ervan uitgingen dat het prostitutie zou verdwijnen in het

23. Zie ook China (Sigley 2006; Zhang 2005; Zheng 2009) en de Sovjet-Unie (Kollontai, 1921).

socialisme (Marx en Engels 1988, 61-62). Of misschien heeft het wel te maken met de uitgesproken humanistische ondertoon, waarbij men prostitutie ziet als denigrerend en mensonwaardig. Dit blijkt duidelijk zo te zijn in Cuba, waar het woord *dignidad* vaak terugkomt in discours over prostitutie. De vraag is dan alleen als de premissen kloppen. Zet een Cubaanse, hoogopgeleide en zelfbewuste *jinetera* echt haar waardigheid op het spel door instrumentele seks te hebben met buitenlanders? Of is ook deze opvatting een patriarchaal of katholiek relict? Kan je vrijwillig kiezen voor prostitutie of spreken we dan over vals bewustzijn? Dit zijn onderliggende vragen waarop er klaarblijkelijk geen ‘ware’ of ‘juiste’ antwoorden zijn, maar afhankelijk van het antwoord dat een individu, samenleving of overheid hierop geeft, zal uiteraard ook de aanpak van het fenomeen verschillen. Overigens is ook de feministische beweging zelf hier sterk over verdeeld.

Nog een laatste opmerking: in dit artikel behandelde ik specifiek het Cubaanse sekstoerisme en de problemen die het met zich meebrengt. Daardoor maak ik misschien wel dezelfde fout die heel wat onderzoekers maken, door te sterk te focussen op de oorzaken en gevolgen in Cuba zelf. Zo wordt misschien de indruk geschapen dat de sleutel tot de oplossing ergens in Cuba te vinden is. Alsof het in de eerste plaats de Cubaanse overheid is die het probleem zou kunnen en moeten oplossen. Zoals Wonders en Michalowski terecht opmerken, geeft dit aanleiding tot de interpretatie dat het vooral een probleem van arme vrouwen in derdewereldlanden zijn en eventueel hun overheden, “but prostitutes do not cause prostitution any more than poor people cause poverty, or poor nations cause global inequality” (Wonders en Michalowski 2001, 564). Sekstoerisme zit ingebed in een geglobaliseerde wereld: “global forces of tourism and migration stimulate the production of sex workers, while the increasing commodification of bodies ensures a steady stream of clients who desire to consume sexual services” (Wonders en Michalowski 2001, 564). Om tot een vollediger analyse te komen, moet dan ook de nadruk gelegd worden op de Noord-Zuidverhoudingen, de krachten van de globalisering en van de internationale toerisme-industrie (Wonders en Michalowski 2001, 564). Zo kan Cuba er weinig aan doen dat mannenbladen in het buitenland reclame maken voor het ‘seksparadijs’ Cuba, zoals *Viaggiere* in Italië dat deed in 1995 waarop men in 1996 een stijging van 68% Italiaanse toeristen in Cuba merkte. (Trumbull 2001, 358-359).

Bibliografie

- Cabezas, A.L. 2004. “Between Love and Money: Sex, Tourism, and Citizenship in Cuba and the Dominican Republic.” *Signs* 29 (4): 987-1014.
- Caram León, T. 2005. “Mujer y poder en Cuba.” CLACSO. Geraadpleegd in maart 2011. <http://bibliotecavirtual.clacso.org.ar/ar/libros/cuba/flacso/caram.pdf>.

- Castro, F. 1999. "Discurso del Presidente de la República de Cuba, Fidel Castro Ruz, en el acto por el aniversario 40 de la constitución de la Policía Nacional Revolucionaria, efectuado en el teatro 'Carlos Marx', el día 5 de enero de 1999." *Granma*. 5 januari. Geraadpleegd in april 2011. <http://www.cuba.cu/gobierno/discursos/1999/esp/f050199e.html>.
- Castro Espín, M., M.D. Córdova Llorca, et al. 2004. "Cuba." In *The Continuum Complete International Encyclopedia of Sexuality*, red. R.T. Francoeur, en R.J. Noonan, 259-278. New York: Continuum.
- Demuyneck, K., en M. Vandepitte. 2009. *Ontmoetingen met Fidel Castro*. Berchem: EPO.
- Díaz Canals, T., en G.G. Olmedo. 1995. "Cultura y prostitución: Una solución posible." *Papers*, 167-175.
- Elizalde, R.M. 2007. "Crime or Punishment in Cuba." *Axis of Logic*, 26 juli. Geraadpleegd in april 2011. http://www.axisoflogic.com/artman/publish/Article_24976.shtml.
- Eryica. Infomobil. Administratieve aanhouding. Geraadpleegd in april 2011. <http://infomobil.org/en/content/administratieve-aanhouding>.
- Facio, E. 1999. "Jineterismo during the Special Period." *Global Development Studies* 1 (3-4): 57-78.
- Facio, E., M. Toro-Morn, en A. Roschelle. 2004. "Tourism, Gender, and Globalization: Tourism in Cuba During the Special Period." *Transnational Law and Contemporary Problems* 14 (1): 119-142.
- Ferrer, M.E., en M.I. Domínguez. 1998. "Reflexiones en torno a la prostitución como tendencia desintegradora de la juventud en Cuba." *Clacso*. Geraadpleegd in april 2011. <http://bibliotecavirtual.clacso.org.ar/ar/libros/cuba/cips/caudales05/Caudales/ARTICULOS/ArticulosPDF/010310DF013.pdf>.
- Foro Comunista. 2004. Prostitución en Cuba. Augustus. Geraadpleegd in april 2011. <http://www.forocomunista.com/t5037-prostitucion-en-cuba>.
- Fusco, C. 1997. "Jineteras en Cuba." *Encuentro*, 53-65.
- García, A. 2010. "Continuous Moral Economies: The State Regulation of Bodies and Sex Work in Cuba." *Sexualities* 13 (2): 171-196.
- Gaceta Oficial de la Republica de Cuba. 2008. Código Penal. Geraadpleegd op 5 mei 2011. http://www.gacetaoficial.cu/html/codigo_penal.html.
- Knight-Ridder Newspapers. 1996. "Cuban Hookers Rounded Up at Infamous Resort." 7 juni.
- Kollontai, A. 1921. "Prostitution and ways of fighting it." *Marxists.org*. Geraadpleegd in februari 2011. <http://www.marxists.org/archive/kollonta/1921/prostitution.htm>.
- Marx, K. 1966. *Loonarbeid en Kapitaal*. Gent: Boekenfonds Marnix.
- Marx, K., en F. Engels. 1988. *Het Communistisch Manifest*. 18de druk. Amsterdam: Pegasus.
- Más, S. 2006. "Cuba: Prostitución masculina, el otro mercado del sexo." *De la sexualidad dijeron*, 6 maart. Geraadpleegd in april 2011. http://www.cenesex.sld.cu/webs/sexualizate_dijeron_prostitucion.htm.

- Mertens, J. 2006. *Van zaadcel tot liefde*. Gent: Academia Press.
- O'Connell Davidson, J. 1996. "Sex tourism in Cuba." *Race & Class* 38: 39-48.
- O'Connell Davidson, J., en J. Sanchez Taylor. 1996. "Child Prostitution and Sex Tourism. Cuba." *Childtrafficking*. Geraadpleegd in april 2011. http://www.childtrafficking.com/Docs/o_connell_1996__child_prost2.pdf.
- Sigley, G. 2006. "Sex, Politics and the Policing of Virtue in the People's Republic of China." In *Sex and Sexuality in China*, red. E. Jeffreys, 43-61. Abingdon: Routledge.
- Smith, L.M., en A. Padula. 1996. *Sex and Revolution: Women in Socialist Cuba*. New York: Oxford University Press.
- Trumbull, Ch. 2001. "Prostitution and Sex Tourism in Cuba." *Cuba in Transition* 11: 356-371.
- United Nations Economic and Social Council. 2000. "Commission on Human Rights. Fifty-sixth session. Item 12(a) of the provisional agenda." Report E/CN.4/2000/68/Add.2. Geraadpleegd in December 2012. http://www.unfpa.org/derechos/documentos/relator_violencia_cuba_00_000.pdf.
- Université de Nantes. 2004. "Fiche de lecture: Alain CORBIN, Les filles de noce, Misère sexuelle et prostitution au XIXe siècle, Champs, Flammarion, 1982." Geraadpleegd in mei 2012. http://www.droit.univ-nantes.fr/m2dp/upload/word/Filles_de_noces.doc.
- Valle, A. 2008. *Habana Babilonia. Prostitutas en Cuba*. España: Ediciones B.
- Vandepitte, M. 2004. "Che anders bekeken." In *In de voetsporen van Che. Leven, ideeën en betekenis van Ernesto Guevara*, red. Katrien Demuyneck, 13-26. Brussel: SFDW/ICS.
- Wonders, N.A., en R. Michalowski. 2001. "Bodies, Borders, and Sex Tourism in a Globalized World: A Tale of Two Cities – Amsterdam and Havana." *Social Problems* 48 (4): 434-571.
- Zaretsky, E. 1977. *Gezin en privéleven in het kapitalisme*. Nijmegen: SUN.
- Zhang, E.Y. 2005. "Rethinking Sexual Repression in Maoist China: Ideology, Structure and the Ownership of the Body." *Body Society* 11 (3): 1-25.
- Zheng, T. 2009. *Red Lights: The Lives of Sex Workers in Postsocialist China*. Minneapolis: University of Minnesota Press.